

ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

TOOLS FOR SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Дідківська О.Г.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи
Національної академії наук України

Горемикіна Ю.А.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи
Національної академії наук України

Didkivska Olena, Horemykina Yuliia

Mykhailo Ptoukha Institute for Demography
and Life Quality Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine

У статті досліджуються сучасні інструменти соціального захисту, спрямовані на забезпечення якості життя дітей з особливими освітніми потребами в Україні. Встановлено, що такими інструментами виступають: функціонування інклюзивних освітніх закладів, робота інклюзивно-ресурсних центрів, реалізація пілотних проєктів раннього втручання, надання даній категорії дітей державної допомоги, забезпечення їх психолого-соціальним супроводом, впровадження програм недержавних організацій спрямованих на підтримку дітей з особливими освітніми потребами. Основним завданням функціонування інструментів соціального захисту дітей з особливими потребами є мінімізація викликів, які постали перед дітьми в умовах війни, зокрема: погіршення психо-емоційного стану, переривання реабілітаційних та медичних програм, соціальна ізоляція, евакуація та переміщення, відсутність адаптованих програм допомоги. Проаналізовано державні та недержавні механізми підтримки, розглянуто ефективність інклюзивної політики в умовах воєнного стану, визначено виклики та запропоновано шляхи комплексного реагування на потреби цієї вразливої категорії населення.

Ключові слова: соціальний захист, діти з особливими освітніми потребами, інклюзія, якість життя, інструменти соціального захисту.

This article views modern social protection tools aimed at ensuring the quality of life of children with special educational needs in Ukraine. The term "children with special needs" is used for children who need additional support during the educational process, without which the realization of their right to education is impossible. Special needs can be caused by various factors, the most common of which are disability, temporary or permanent learning difficulties, and individual developmental disorders. So the term "children with special educational needs" covers a significant number of children who need individual adaptation to the standardized educational process. This category of children is one of the most vulnerable in Ukraine, as it requires not only basic social security, but also the creation of conditions for their development, education, socialization, and protection of their rights. It has been established that modern social protection tools for such children include: the functioning of inclusive educational institutions, the work of inclusive resource centers, the implementation of pilot projects of early intervention, the provision of state assistance to this category of children, and the provision of psychosocial support, implementation of non-governmental organizations' programs aimed at supporting children with special educational needs. The main task of the functioning of social protection instruments for children with special needs is to minimize the challenges faced by children in war conditions which are deterioration of psycho-emotional state, interruption of rehabilitation and

medical programs, social isolation, evacuation and displacement, lack of adapted assistance programs. State and non-state support mechanisms have been analyzed, the effectiveness of inclusive policies under martial law has been considered, challenges have been identified and ways of comprehensively responding to the needs of this vulnerable population have been proposed. The authors have concluded that during wartime conditions, traditional forms of assistance proved insufficient, which necessitated a review of state policy and increased cooperation between state, public, and international organizations. A comprehensive approach involves coordinating actions in the fields of education, healthcare, social protection, as well as involving local communities in creating an inclusive environment. This is the approach that should be taken to minimize the challenges faced by children with special educational needs today.

Keywords: social protection, children with special educational needs, inclusion, quality of life, social protection tools.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах України, нестабільність яких загострилась через воєнну агресію Російської Федерації, питання соціального захисту дітей з особливими потребами набуло критичного значення. Ця категорія дітей є однією з найбільш вразливих, оскільки потребує не лише базового соціального забезпечення, а й створення умов для повноцінного розвитку, освіти, соціалізації та захисту їхніх прав. У зв'язку з цим постає необхідність у глибокому аналізі механізмів і інструментів соціального захисту, які можуть ефективно забезпечити гідну якість життя дітей з особливими освітніми потребами (далі – діти з ООП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального захисту дітей з ООП розглядається як один із пріоритетних напрямів державної політики в галузі освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Цьому питанню приділяють увагу як міжнародні організації так і державні установи, громадські організації, вчені в галузі психології, педагогіки та соціальної економіки.

У звіті ЮНІСЕФ "Situation Analysis of Children with Disabilities in Ukraine" (2023) йдеться, про те, що понад 160 тисяч дітей з інвалідністю в Україні мають потребу в послугах, які забезпечують навчання та соціальну адаптацію [1].

Особливості реформування системи освіти для дітей з ООП в Україні, що відбувається з урахуванням прогресивних світових тенденцій: від інституалізації до інклюзії розкрито в праці В. Засенко, А. Колупаєва [2]. У цьому контексті окреслено пріоритетні напрями державної політики у галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я.

У науковому дослідженні «Сучасні виклики інклюзивної освіти в Україні» Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2022) підкреслено, що головним бар'єром щодо реалізації права дітей з ООП на освіту та соціальний захист є нестача кваліфікованих кадрів, відсутність інклюзивної інфраструктури в громадах, обмежений доступ до мультидисциплінарних послуг [3].

Громадські організації, зокрема БО «Право на освіту», у своєму аналітичному звіті 2024 року доводять неефективність формальних процедур

МСЕК та ПМПК у визначенні освітніх і реабілітаційних потреб дитини. Натомість пропонується розвиток комплексної моделі «дитина–сім'я–громада» з акцентом на кейс-менеджмент та інтегровані соціальні послуги [4].

Магістерська робота Глевчук А. Ю. досліджує недоліки державної допомоги, обмежений доступ до соціальних послуг та потребу у реформуванні підходів [5].

У згаданих дослідженнях специфіка дітей з особливими освітніми потребами розкривається з педагогічної та психологічної точки зору, не надаючи достатньої уваги питанню якості життя та соціального захисту.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз викликів, які постають перед дітьми з особливими освітніми потребами в період воєнного стану в Україні та інструментів соціального захисту покликаних сприяти мінімізації даних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під поняттям «діти з ООП» як правило розуміють дітей, яким необхідна додаткова підтримка у ході навчального процесу, без якої неможлива реалізація їхнього права на освіту. Особливі потреби можуть бути викликані різними факторами, найпоширенішими з яких є інвалідність, тимчасові або постійні труднощі у навчанні, розлади індивідуального розвитку. Таким чином, очевидним стає охоплення терміном «діти з ООП» значної кількості дітей, яким потрібно індивідуальна адаптація до стандартизованого навчального процесу. Особливої уваги заслуговує підхід уряду Сполученого Королівства до визначення особливих освітніх потреб. Згідно з цим підходом особливі освітні потреби визнаються такими, що можуть впливати на:

- здатність дитини до навчання;
- поведінку дітей або їхню здатність до соціалізації, наприклад, їм важко заводити друзів;
- читання та письмо, наприклад, через дислексію;
- здатність розуміти світ;
- рівень концентрації, наприклад, через синдром дефіциту уваги та гіперактивності ;
- фізичні здібності [6].

Соціальний захист дітей з ООП – це система правових, економічних, медичних, освітніх та

соціальних заходів, спрямованих на створення безпечного і сприятливого середовища для розвитку дитини незалежно від рівня її функціональних обмежень. Українське законодавство ґрунтується на нормах міжнародного права, які декларують право кожної дитини на освіту, охорону здоров'я, рівний доступ до послуг і захист від дискримінації. Нормативно-правова база України у сфері захисту прав дітей з інвалідністю базується на низці міжнародних актів, зокрема: Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) [7], Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009 р.) [8], Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [9], Закону України «Про освіту» (ст. 20, 26 – щодо інклюзивної освіти) [10], Постанови Кабінету Міністрів України № 234 від 12.03.2022 р. «Про особливості забезпечення осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану» [11].

Дослідження, проведені Міжнародною організацією з міграції (IOM, 2023) [12] та ЮНІСЕФ в Україні (2022–2024), засвідчують зростання кількості дітей з інвалідністю, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, та вказують на істотне зменшення доступу до медичних, реабілітаційних і освітніх послуг [1]. За даними Національної соціальної сервісної служби України, у 2023 році понад 85 тисяч дітей з ООП залишалися без повноцінного доступу до інклюзивних ресурсних центрів і соціального супроводу внаслідок переміщення або руйнування інфраструктури [13]. Для порівняння даних про кількість дітей з інвалідністю в Україні наведено таблиця 1.

Дуже важливе питання – виклики, з якими стикаються діти з ООП в Україні під час війни. Першочерговим викликом визначаємо – загроза життю та здоров'ю під час обстрілів. На нашу думку, перелік всіх інших викликів можна згрупувати за принципом впливу на головні аспекти життя дітей. Групування викликів відображає таблиця 2.

Виклики, які постали перед дітьми з ООП під час війни, вимагають комплексного підходу до вирішення та нових інструментів для забезпечення якості життя. Оскільки, ці діти потребують не лише збереження доступу до освіти, але й психосоціальної, медичної, реабілітаційної та матеріальної підтримки. В умовах війни

Таблиця 1
Кількість дітей з інвалідністю в Україні (2020–2024 рр.)

Рік	Загальна кількість дітей з інвалідністю	Отримують соціальну допомогу	Охоплено інклюзивною освітою
2020	158 000	143 000	32 000
2021	161 500	146 300	35 000
2022	167 800	149 600	37 500
2023	175 400	152 100	39 800
2024 (оцінка)	181 000	154 500	42 000

Джерело: складено автором на основі [12, 13]

Таблиця 2
Виклики, з якими стикаються діти з обмеженими можливостями під час війни

Групи викликів	Виклики	Прояви викликів
1	2	3
Основні проблеми доступу до освіти для дітей з ООП під час війни	Освітні та розвиткові втрати	Для дітей з ООП переривання навчання – це не лише втрата знань, а й ризик втрати навичок соціалізації, комунікації та самостійності. Відсутність щоденної підтримки призводить до регресу в розвитку та зниження шансів на інтеграцію в суспільство [14].
	Проблеми з дистанційним навчанням	Дистанційна форма навчання створює додаткові бар'єри для дітей з ООП. Не всі родини мають необхідні технічні засоби або навички для підтримки навчального процесу. Асистенти вчителів відіграють ключову роль у забезпеченні індивідуального підходу, але їхня робота ускладнюється через віддалений формат.
	Руйнування інфраструктури та безпекові ризики	Багато шкіл були пошкоджені або зруйновані внаслідок бойових дій. У зонах активних бойових дій навчання часто неможливе через загрозу безпеці учнів та педагогів.
	Виклики для внутрішньо переміщених осіб	Діти з ООП, які стали внутрішньо переміщеними особами, стикаються з труднощами в адаптації до нових освітніх закладів. Мовні бар'єри, відсутність індивідуальних освітніх планів та недостатня кількість фахівців ускладнюють їхнє навчання [14].

Продовження таблиці 2

1	2	3
Погіршення психоемоційний стан дітей з особливими освітніми потребами ООП	Посилення емоційної напруги та тривожності	Діти з ООП часто мають порушення в адаптації до змін, а війна спричинила кардинальну зміну звичного середовища – евакуацію, втрату дому, зміну закладу освіти чи його припинення. Вони демонструють вищі рівні страху, замкнутості, агресивності, тривожності та депресивних станів, особливо у випадках розладів аутистичного спектру, інтелектуальних порушень та порушень мовлення.
	Порушення звичної структури дня і рутини	Відсутність передбачуваності, звичної рутини та підтримки дорослих (зокрема вчителів і асистентів) спричиняє стресову реакцію та регрес навичок (мовлення, гігієни, соціалізації). У дітей з ООП порушення структури життя викликає дезорієнтацію та розгубленість, що погіршує їхню здатність до саморегуляції [15].
	Обмежений доступ до фахової психологічної допомоги	Війна призвела до дестабілізації роботи психолого-педагогічної підтримки. Багато інклюзивно-ресурсних центрів не функціонують повною мірою, а сім'ї втратили доступ до кваліфікованих фахівців. Батьки часто не мають достатньо знань і ресурсів, щоби надавати необхідну психологічну підтримку вдома [15].
	Психологічні наслідки переміщення та евакуації	Внутрішньо переміщені діти з ООП переживають втрату соціального кола, порушення прив'язаностей, зміни у соціальному статусі, що особливо травматично. Перебування у новому середовищі без належної підготовки поглиблює відчуття небезпеки, самотності та фрустрації [15].
	Реакції на бойові дії, повітряні тривоги, втрати	Діти з ООП важче переносять гучні звуки, часті переміщення до укриттів, фізичний дискомфорт, що може викликати панічні атаки, істерики, соматичні реакції (болі, порушення сну тощо).
Переривання реабілітаційних та медичних програм	Зупинка або скорочення реабілітаційних програм	Програми фізичної, психологічної, мовленнєвої та соціальної реабілітації, що реалізовувалися у спеціалізованих установах, стали недоступними через: евакуацію фахівців, знищення або тимчасове закриття закладів, відсутність безпечного транспорту та логістики. Багато медичних закладів (дитячі лікарні, центри раннього втручання, реабілітаційні установи) були пошкоджені або евакуйовані через бойові дії. Регулярні обстеження, корекційне лікування, медикаментозна терапія та інші медичні втручання були перервані або припинені. Для дітей із складними діагнозами (ДЦП, епілепсія, нейрогенні порушення) це означає погіршення стану здоров'я, загострення симптомів і ризик ускладнень. Втрата індивідуального підходу та регулярності занять призвела до регресу навичок, посилення м'язової ригідності, відставання у розвитку мовлення, соціальної ізоляції.
	Обмежений доступ до раннього втручання	Програми раннього втручання для дітей віком 0–6 років з ООП були частково або повністю припинені у багатьох регіонах. Це особливо критично, оскільки рання допомога є ключовою для попередження глибоких порушень та затримок розвитку [16].
	Проблеми з логістикою та доступністю послуг	Сім'ї з дітьми з ООП часто втратили транспорт, житло або переїхали в інші регіони/країни, де відсутні або складно доступні необхідні послуги. Відсутність координації між громадами, новими місцями проживання та медичними установами ускладнила отримання повторної діагностики, реєстрації та відновлення терапії [17].
	Дефіцит кадрів і спеціалістів	Частина фахівців (лікарі, логопеди, дефектологи, психологи) були мобілізовані, виїхали за кордон або змінили професійну діяльність. Тому збільшилося навантаження на фахівців, які залишилися, що вплинуло на тривалість або частота сеансів [3].
	Порушення реалізації державних гарантій	Частина дітей не отримали послуги, гарантовані законодавством (наприклад, реабілітація за кошти Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю), через недоступність установ, збої у реєстрації, втрату документів [18].

Продовження таблиці 2

1	2	3
Соціальна ізоляція	Перешкоди у комунікації та спілкуванні	Мовленнєві порушення, розлади аутистичного спектра, інтелектуальні порушення ускладнюють встановлення контактів з однолітками. Відсутність відповідної педагогічної та логопедичної підтримки поглиблює труднощі у соціальній взаємодії.
	Недоступність інклюзивного освітнього середовища	Брак умов для участі в навчанні (відсутність пандусів, адаптованих програм, асистентів вчителя) виключає дитину з активного шкільного життя. Частіше дитина навчається вдома або дистанційно, втрачаючи можливості соціалізації.
	Стигматизація та упередження	Нерозуміння або неприйняття особливостей дитини серед однолітків і навіть дорослих (учителів, батьків інших дітей) призводить до ізоляції, булінгу, уникання. (Це викликає психологічну травматизацію та самостигматизацію у самої дитини.)
	Відсутність позашкільної участі	Через фізичні, когнітивні або поведінкові труднощі діти з ООП рідше залучаються до гуртків, спортивних секцій, культурних заходів. У зв'язку з війною багато таких ініціатив були припинені або стали недоступними.
	Обмежена підтримка з боку сім'ї	Деякі родини перевантажені доглядом або не мають ресурсів для соціалізації дитини (транспорт, фінанси, інформація). Іноді батьки навмисно обмежують контакти дитини через страх осуду або незахищеності
Евакуація та переміщення	Відсутність доступного транспорту	Переважає більшість евакуаційних засобів (автобуси, потяги, евакуаційні колони) не обладнані підйомниками, кріпленнями чи спеціальними місцями для інвалідних візків. Це робить евакуацію фізично складною або навіть неможливою без допомоги сторонніх осіб [17].
	Недостатня підготовка персоналу	Військові, волонтери та рятувальники не завжди мають навички правильного поводження з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату, що підвищує ризик травмування під час переміщення. Відсутність розуміння специфічних потреб може призвести до ігнорування таких дітей у пріоритетах евакуації [15].
	Потреба в постійній супроводжуючій особі	Діти з обмеженою мобільністю часто потребують супроводу одного або кількох дорослих, що ускладнює логістику евакуації (особливо в умовах обмежених місць або терміновості виїзду) [17]. Ризик розділення сім'ї або залишення когось із членів родини в зоні бойових дій [15].
	Неможливість самостійного пересування до пунктів збору	Багато пунктів евакуації не мають безбар'єрного доступу. У зоні активних обстрілів діти не можуть самі дістатися до евакуаційних транспортів. У сільській місцевості або в зруйнованій інфраструктурі евакуація може бути взагалі недосяжною [15].
	Відсутність адаптованого тимчасового житла	Після евакуації родини з такими дітьми часто поселяються у притулках, школах чи гуртожитках, не пристосованих до потреб осіб з інвалідністю (відсутні пандуси, вузькі дверні отвори, недоступні санітарні вузли), що створює тривалий дискомфорт, залежність від сторонніх осіб і ризик ускладнень здоров'я [15].
Економічна нестабільність сімей	Обмежений доступ до послуг та ресурсів	Медичні та реабілітаційні послуги: через нестачу коштів родина може не мати змоги оплачувати приватну терапію, ліки, логопедичну або психотерапевтичну допомогу. Освітні ресурси: сім'ї не завжди можуть забезпечити спеціалізовані навчальні матеріали, інклюзивні технології або репетиторів. Транспортні витрати: економічна нестабільність обмежує можливість відвідування закладів, які можуть бути розташовані поза межами населеного пункту.

Закінчення таблиці 2

1	2	3
Економічна нестабільність сімей	Нестабільність навчального середовища	Часта зміна місця проживання через нестачу коштів або евакуацію (особливо у воєнний час) може призводити до переривання навчального процесу. Втрата адаптованого середовища: зміна школи або вчителів порушує сталі умови, до яких дитина вже звикла, що може призводити до регресу в розвитку.
	Зниження ефективності батьківської опіки	Емоційне вигорання батьків: через фінансову та психологічну напругу батьки можуть втратити здатність до ефективного догляду. Брак часу: потреба працювати на кількох роботах або мігрувати за кордон призводить до браку уваги та догляду за дитиною.
Відсутність адаптованих програм допомоги	Порушення соціалізації та майбутньої інтеграції	Обмежені життєві перспективи: без належної освіти дитина має менше шансів отримати професію, працевлаштуватися, бути незалежною у дорослому житті. Відтворення соціальної нерівності: брак адаптивних програм поглиблює маргіналізацію цієї категорії дітей.
	Перевантаження педагогів і батьків	Учителі не мають інструментів: без адаптивної програми навіть досвідчені вчителі не можуть ефективно включити дитину з ООП в навчальний процес. Високе навантаження на батьків: їм доводиться самостійно шукати способи адаптації, додаткові ресурси, організовувати навчання вдома.
	Порушення реалізації прав дитини	Дискримінація в освіті: ненадання адаптивної програми порушує право дитини на рівний доступ до освіти, закріплене в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [18]. Недотримання принципу інклюзії: без адаптації навчальний процес не відповідає стандартам інклюзивної освіти [14].

Джерело: розроблено автором на основі [3, 14–18]

традиційні форми допомоги виявилися недостатніми, що зумовлює необхідність перегляду державної політики та посилення співпраці між державними, громадськими і міжнародними організаціями. Комплексний підхід передбачає координацію дій у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, а також залучення місцевих громад до створення інклюзивного середовища. Особливо важливо забезпечити безперервність навчального процесу, мобільні бригади підтримки, адаптовані програми для дистанційного та індивідуального навчання, а також доступ до укриттів та евакуаційних засобів, пристосованих до потреб дітей з інвалідністю. Лише системне бачення й узгоджена дія можуть гарантувати захист прав цих дітей навіть в умовах надзвичайної ситуації.

Інструменти соціального захисту, які сьогодні реалізуються як державними, так і недержавними структурами, охоплюють широкий спектр заходів: фінансова підтримка (допомога на дитину з інвалідністю, субсидії), забезпечення доступу до інклюзивної освіти, психологічна та педагогічна допомога, послуги раннього втручання, мультидисциплінарна реабілітація, розвиток соціальних послуг на громадському рівні. Таблиця 3 відображає основні інструменти соціального захисту дітей з ООП.

В Україні сформовано кілька ключових форм соціальної підтримки дітей з ООП. *Державна*

форма підтримки є гарантом прав дитини на доступ до якісної освіти та розвиток у безпечному середовищі, з врахуванням індивідуальних потреб та можливостей дітей. Тому, на рівні державної політики реалізуються програми фінансування інклюзивного навчання (запровадження інклюзивних класів у звичайних школах і садочках із залученням асистентів учителів та фахівців таких як: логопеди, психологи, дефектологи), функціонування спеціальних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів, де надається комплексна педагогічна і корекційна допомога. Ще одна з форм державної підтримки дітей з ООП, які навчаються у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти є надання цільової стипендії та соціальної допомоги, спрямованої на зменшення соціальної нерівності, забезпечення доступу до освіти та покращення якості життя таких дітей. В. Засенко та А. Колупаєва відзначають, що державна політика щодо дітей із ООП спрямовується на надання їм рівних з іншими можливостей щодо реалізації їх прав, передбачених Конституцією України [2].

Поряд із державною системою захисту, дедалі більшого значення набувають форми допомоги, що реалізуються громадськими організаціями, благодійними фондами, релігійними об'єднаннями, приватними освітніми та медичними установами. *Недержавна підтримка* дозволяє гнучко реагувати на індивідуальні потреби

Таблиця 3

Основні інструменти соціального захисту дітей з ООП та їх охоплення (2023 р.)

Інструмент соціального захисту	Кількість осіб / об'єктів охоплення	Проблеми реалізації
Інклюзивні освітні заклади	18 500 (шкіл, ДНЗ з інклюзивними класами)	Брак кадрів, нестача методик
Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ)	708 ІРЦ, ~50 тис. дітей	Недостатнє охоплення сільських громад
Раннє втручання (пілотні проекти)	~7 000 дітей у 8 областях	Відсутність законодавчої бази, фінансування
Фінансова допомога (державна)	~154 500 отримувачів	Низький рівень покриття реальних витрат
Психолого-соціальний супровід	~60 000 родин	Кадровий дефіцит у громадах
Програми недержавних організацій	~40 000 дітей	Нестабільне фінансування, обмежена географія

Джерело: складено автором [1, 19]

дітей з ООП, впроваджувати інноваційні підходи, напрацьовувати унікальний досвід інклюзивного навчання, терапії та соціалізації. Завдяки мобільності та партнерству з міжнародними структурами, недержавний сектор виконує не лише допоміжну, а часто і компенсаторну функцію, особливо в умовах воєнного конфлікту, коли державні ресурси обмежені. Громадські організації відіграють ключову роль у захисті прав дітей з ООП, здійснюючи: правову підтримку сімей, адвокацію змін у законодавстві, організацію освітніх і реабілітаційних послуг, підтримку інклюзії в громадах. Для прикладу, громадська організація «Право на освіту» – це організація, яка займається захистом та реалізацією права на освіту (працює над різними аспектами, включаючи доступність освіти, якість освіти) [4].

Благодійні організації забезпечують фінансування інклюзивних проєктів, закупівлю спеціального обладнання (інвалідні візки, слухові апарати, корекційні іграшки), підтримку у випадках термінової потреби. Наприклад, Фонд «Щасливі оченята» підтримує дітей, які потребують лікування, медикаментозного забезпечення, соціальної підтримки, допомагає дітям-інвалідам та сиротам отримати якісне, своєчасне лікування та реабілітацію, фонд «Дитина з майбутнім» здійснює підтримку дітям з синдромом аутизму.

Приватні інклюзивні центри та школи пропонують індивідуальні програми навчання, логопедичні, поведінкові терапії, а також роботу з батьками. Ці послуги є платними, проте вони забезпечують високий рівень якості. Проблемою залишається нерівний доступ до таких послуг у регіонах.

Релігійні громади організовують дитячі будинки сімейного типу та майстерні, що є важливою формою недержавної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Завдяки будинкам сімейного типу діти отримують виховання у родинному середовищі, що забезпечує інтеграцію дітей з ООП у соціум. Релігійні

організації часто беруть на себе фінансову, організаційну та психологічну підтримку прийомних родин, а також залучають волонтерів, фахівців з педагогіки, логопедії, реабілітації. Такі будинки функціонують як частина громадського служіння, де діти з ООП отримують індивідуальну увагу, стабільність і турботу. Прикладом успішних практик є діяльність протестантських, католицьких та греко-католицьких громад, які за останні роки ініціювали десятки дитячих будинків сімейного типу у різних регіонах України, зокрема, релігійна громада «Церква Добра Вістка», яка підтримує прийомні родини та будинки сімейного типу.

У воєнний період волонтерські організації активно працюють над евакуацією дітей з інвалідністю, надають гуманітарну допомогу, проводять онлайн-заняття та психоосвітні заходи для батьків.

У сучасних умовах також активно розвиваються *партнерські проєкти між державою і громадськими структурами* для поширення інклюзивної освіти та покращення доступності освітніх і соціальних послуг. Успішні партнерські ініціативи дозволяють об'єднати ресурсний потенціал, практичний досвід, що сприяє підвищенню якості та доступності освітніх послуг. Роль держави в цьому партнерстві полягає в забезпеченні нормативного середовища та фінансовій підтримці інклюзивних програм. З 2018 р. діє субвенція з держбюджету місцевим бюджетам на закупівлю спеціальних засобів та оплату праці асистентів учителя. У 2024 р. обсяг субвенції становив 2,4 млрд грн, що дозволило залучити понад 45 тис. учнів до інклюзивних класів [20]. Інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) виконують роль пунктів оцінювання та супроводу: станом на кінець 2024 р. функціонувало 712 ІРЦ, які надали послуги 52 тис. дітей [21.]. Державні структури співпрацюють з ЮНІСЕФ, ПРООН, USAID та іншими донорами у межах програм «Безпечна школа», «Вчимося разом» та «Всеукраїнська школа онлайн». Партнерські

проекти продемонстрували найкращі результати у впровадженні інклюзивної освіти в Україні. Це підтверджується показниками: масштаб охоплення (наприклад, проєкт “Inclusive School for All” (2021–2023), реалізований у партнерстві з МОН, ЮНІСЕФ та ГО «Крок за кроком», охопив понад 760 шкіл у 10 областях, таким чином до інклюзивного навчання було залучено понад 12 000 дітей з ООП); підготовка кадрів (завдяки спільним тренінгам державних структур та ГО понад 1 200 вчителів отримали спеціалізовану підготовку у сфері інклюзії. Наприклад, програма “Together for Inclusion” (IREX + місцеві громади) забезпечила навчання для 450 педагогів у двох областях.); розвиток цифрових інструментів (завдяки проєкту “Digital Accessibility Lab”, за підтримки Мінцифри та EU4Digital, адаптовано 6 державних освітніх платформ для дітей з ООП.); гнучкість і швидка реакція (громадські організації (Карітас, СОС Дитячі містечка) організували мобільні мультидисциплінарні команди, які охопили понад 3 000 сімей під час воєнного стану, а також було створено сервіси онлайн-консультацій і дистанційного супроводу дітей з інвалідністю в регіонах, де традиційна освіта недоступна.); в багатьох громадах саме за підтримки ГО відбулось відкриття інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які держава надалі фінансує та розвиває. Нижче наведено вибірку успішних проєктів, що демонструють співпрацю державних і громадських зусиль (2020–2024).

Попри значні досягнення, розвиток партнерських ініціатив стикається з перешкодами: 1) нерівномірне фінансування між громадами; 2) брак системи моніторингу та оцінки ефективності проєктів; 3) кадровий дефіцит, особливо у сільських територіях; 4) відсутність єдиної комунікаційної платформи для обміну практиками; 5) руйнація освітньої інфраструктури внаслідок бойових дій. На нашу думку, перспективними напрямками розвитку є запровадження Національної платформи партнерств з відкритим

каталогом проєктів, довгострокові грантові програми для ГО, а також секторальні угоди між МОН і провідними громадськими мережами.

Інструментарій соціального захисту дітей з ООП) в Україні включає широкий спектр механізмів – від нормативно-правового забезпечення до реалізації програм на національному та місцевому рівнях. Його структура ґрунтується на кількох взаємопов'язаних напрямках, кожен з яких формує окрему складову системи підтримки таких дітей та їхніх родин.

Фінансова підтримка. Державна допомога дітям з інвалідністю передбачає щомісячні виплати, а також інші види соціального забезпечення. Станом на 2024 рік, середній розмір державної допомоги становив: для дітей віком до 6 років – 2 198 грн, для дітей від 6 до 18 років – 2 732 грн (за даними Міністерства соціальної політики України) [19]. Проте ці виплати є недостатніми для покриття витрат на реабілітаційні послуги, медикаменти та інклюзивну освіту. У результаті, багато родин змушені звертатися по підтримку до волонтерських та міжнародних організацій. Подібні висновки наводять і Глевчук А. у своєму дослідженні, де зазначається, що державні виплати для осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю залишаються майже незмінними протягом останніх років, що не відповідає зростаючим потребам цієї категорії [5]. Це свідчить про необхідність перегляду механізмів фінансування з урахуванням реального рівня витрат на забезпечення гідної якості життя.

Інклюзивна освіта. Розбудова інклюзивного освітнього середовища є важливою складовою державної політики у сфері соціального захисту дітей з ООП. У 2023 році в Україні функціонувало понад 700 інклюзивно-ресурсних центрів, які надавали послуги понад 50 тисячам дітей [13]. Водночас, збройна агресія проти України суттєво ускладнила їх функціонування. Руйнування інфраструктури, відсутність фахівців у зонах бойових дій, а також зростання кількості внутрішньо

Таблиця 4

**Партнерські проєкти між державою і громадськими структурами
для поширення інклюзивної освіти (2020–2024 рр.)**

№	Назва проєкту	Партнери	Регіон / масштаб	Результати (2024 р.)
1	Inclusive School for All (2021–2023)	МОН, UNICEF, ГО «Крок за кроком»	10 областей	760 шкіл адаптовано, 12 000 учнів з ООП залучено
2	Digital Accessibility Lab (2022–2024)	Мінцифри, ГО «Соціальна синергія», EU4Digital	Національний	Платформу адаптовано для 6 осв. сервісів
3	Together for Inclusion (2020–2022)	IREX, місцеві ГО, ОМС	Дніпропетровська, Львівська обл.	450 педагогів пройшли тренінги
4	Простір можливостей (з 2023)	Карітас Україна, громади	5 областей	Мобільні команди охопили 3 200 сімей
5	Освітній хаб «Безбар'єрне місто» (2024)	КМДА, ГО «Право на освіту»	м. Київ	35 ІРЦ забезпечені обладнанням

Джерело: розроблено автором

переміщених осіб (ВПО) стали значними викликами для забезпечення доступу до якісної інклюзивної освіти.

Раннє втручання та реабілітація. Система раннього втручання реалізується на базі медико-соціальних центрів, за підтримки державного бюджету та міжнародної технічної допомоги, зокрема за участі ЮНІСЕФ, USAID та інших партнерів [1]. Однак географічна охопленість програм залишається нерівномірною, а доступ до якісних послуг обмежений у віддалених та постраждалих від війни регіонах. Така ситуація підкреслює потребу в уніфікації стандартів, розширенні фінансування та запровадженні міжвідомчої координації для забезпечення рівного доступу до послуг раннього втручання.

Соціальний супровід та міжвідомча взаємодія. Соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, психологи та педагоги відіграють ключову роль у супроводі сімей, що виховують дітей з ООП. Їхня діяльність сприяє комплексному вирішенню освітніх, медичних та соціальних потреб дитини. Проте кадрове забезпечення цієї сфери є критично недостатнім. За даними Національної соціальної сервісної служби України, понад 25% вакансій у громадах залишаються незаповненими [13]. Це свідчить про потребу у формуванні державної програми підготовки, перепідготовки та професійного розвитку фахівців соціальної сфери.

Висновки. Отже, система соціального захисту дітей з ООП в Україні ґрунтується на комплексному підході, що включає законодавче

регулювання, фінансову підтримку, інституційну інфраструктуру, педагогічний супровід та активну участь громадського сектору. За останнє десятиліття, особливо після прийняття Закону «Про освіту» (2017 р.) та впровадження інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), відбувся суттєвий прогрес у визнанні та забезпеченні права дітей з ООП на якісну освіту.

Проте, реальний доступ до соціального захисту все ще суттєво варіюється між регіонами. На практиці бар'єрами залишаються:

- нерівномірне фінансування між територіальними громадами,
- дефіцит кваліфікованих кадрів у сільській місцевості,
- відсутність належного технічного оснащення у багатьох школах,
- психологічна неготовність частини педагогів та батьків до інклюзії.

Пандемія COVID-19, а згодом і повномасштабна війна, продемонстрували важливість гнучких, мобільних та цифрових форм підтримки: дистанційне навчання, мобільні психосоціальні служби, онлайн-діагностика, платформи супроводу педагогів.

Особливо ефективними виявились себе партнерські проєкти між державними структурами, громадськими організаціями та міжнародними донорами. Вони дозволяють об'єднати фінансові та експертні ресурси, швидко реагувати на виклики та впроваджувати інноваційні моделі підтримки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. UNICEF Ukraine. Situation Analysis of Children with Disabilities. 2023. URL: <https://www.unicef.org/ukraine> (дата звернення: 15.07.2025).
2. В. Засенко, А. Колупаєва Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_3_5.2. (дата звернення: 22.07.2025).
3. НАПН України. Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка. Сучасні виклики інклюзивної освіти в Україні. 2022.
4. БО «Право на освіту». Соціальні послуги для дітей з ООП в умовах децентралізації. 2024.
5. Глевчук А. Ю. Сучасні реалії підтримки осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю в системі соціального захисту : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю «6.232.00.00 – Соціальне забезпечення» Львів, 2024. 72 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/86728> (дата звернення: 20.07.2025).
5. Глевчук А. Ю. Сучасні реалії підтримки осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з інвалідністю в системі соціального захисту. Магістерська робота. Львів, 2024. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/86728> (дата звернення: 20.07.2025).
6. Children with special educational needs and disabilities (SEND). GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/children-with-special-educational-needs> (дата звернення: 20.07.2025).
7. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 18.07.2025).
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Закон України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 11.07.2025).
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 18.07.2025).
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 11.07.2025).
11. Про деякі питання організації захисту осіб з інвалідністю під час воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 234 від 12.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2022-п> (дата звернення: 11.07.2025).

12. IOM Ukraine. Disability Inclusion Assessment Report. 2023. URL: <https://iom.org.ua> (дата звернення: 11.05.2025).
13. Національна соціальна сервісна служба України. Річний звіт за 2023 рік. URL: <https://nssu.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2025).
14. Міністерство освіти і науки України. Звіт щодо інклюзивної освіти в умовах війни (2023). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/inklyuzivna-osvita-v-umovah-vijni> (дата звернення: 11.05.2025).
15. Human Rights Watch. Україна: діти з інвалідністю під час війни. 2022. URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2022/03/10> (дата звернення: 11.05.2025).
16. Національна асамблея людей з інвалідністю України. Аналітика та публікації щодо підтримки дітей з ООП у кризовий час. URL: <https://naiu.org.ua> (дата звернення: 11.05.2025).
17. УВКБ ООН (UNHCR). Аналіз евакуації дітей з інвалідністю у зв'язку з бойовими діями. URL: <https://www.unhcr.org/ua> (дата звернення: 11.05.2025).
18. Офіс Омбудсмена України. Публікації про порушення прав дітей з інвалідністю під час війни. URL: <https://ombudsman.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2025).
19. Міністерство соціальної політики України. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо захисту осіб з інвалідністю. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2025).
20. Міністерство фінансів України. Інформація про використання субвенції на інклюзивну освіту. 2024 (дата звернення: 20.07.2025).
21. Національна соціальна сервісна служба України. Дані про діяльність ІПЦ. 2024. URL: <https://nssu.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2025).

REFERENCES:

1. UNICEF Ukraine (2023) *Situation Analysis of Children with Disabilities*. Available at: <https://www.unicef.org/ukraine> (accessed 15 July 2025).
2. Zasenkov V., Kolupaeva A. (2014) *Dyty z osoblyvymy potrebamy: priorytetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho zakhystu y okhorony zdorov'ia* [Children with special needs: priority areas of state policy of Ukraine in education, social protection and health care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, no. 3, pp. 20–29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_3_5.2 (accessed 22 July 2025).
3. NAPN Ukrainy. Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii im. M. Yarmachenka (2022) *Suchasni vyklyky inkluzyvnoi osvity v Ukraini* [Current challenges of inclusive education in Ukraine]. (in Ukrainian)
4. BO "Pravo na osvitu" (2024) *Sotsialni posluhy dlia ditey z OOP v umovakh detsentralizatsii* [Social services for children with SEN in the context of decentralization]. (in Ukrainian)
5. Hlevchuk A. Yu. (2024) *Suchasni realii pidtrymky osib z invalidnistiu z dyt-ynstva ta ditey z invalidnistiu v systemi sotsialnoho zakhystu* [Current realities of support for people with disabilities since childhood and children with disabilities in the social protection system] (Master's thesis), Lviv. Available at: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/86728> (accessed 20 July 2025).
6. GOV.UK (n.d.) *Children with special educational needs and disabilities (SEND)*. Available at: <https://gov.uk/children-with-special-educational-needs> (accessed 20 July 2025).
7. United Nations (1989) *Convention on the Rights of the Child*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (accessed 18 July 2025).
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2009) *Konventsii pro prava osib z invalidnistiu: Zakon Ukrainy vid 16.12.2009 № 1767-VI* [Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Law of Ukraine of 16 December 2009 No. 1767-VI]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (accessed 11 July 2025).
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1991) *Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 № 875-XII* [On the fundamentals of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of 21 March 1991 No. 875-XII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (accessed 18 July 2025).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2017) *Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII* [On Education: Law of Ukraine of 5 September 2017 No. 2145-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 11 July 2025).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022) *Pro deaki pytannia orhanizatsii zakhystu osib z invalidnistiu pid chas voiennoho stanu: Postanova № 234 vid 12.03.2022* [On certain issues of protection of persons with disabilities during martial law: Resolution No. 234 of 12 March 2022]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2022-n> (accessed 11 July 2025).
12. IOM Ukraine (2023) *Disability Inclusion Assessment Report*. Available at: <https://iom.org.ua> (accessed 11 May 2025).
13. Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy (2023) *Richnyi zvit za 2023 rik* [Annual report for 2023]. Available at: <https://nssu.gov.ua> (accessed 11 May 2025).
14. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2023) *Zvit shchodo inkluzyvnoi osvity v umovakh viiny* [Report on inclusive education in wartime]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/inklyuzivna-osvita-v-umovah-vijn> (accessed 11 May 2025).
15. Human Rights Watch (2022) *Ukraina: dity z invalidnistiu pid chas viiny* [Ukraine: children with disabilities during the war]. Available at: <https://www.hrw.org/uk/news/2022/03/10> (accessed 11 May 2025).

16. Natsionalna Asambleia liudei z invalidnistiu Ukrainy (n.d.) *Analitika ta publikatsii shchodo pidtrymky ditey z OOP u kryzovyi chas* [Analytics and publications on supporting children with SEN in times of crisis]. Available at: <https://naiu.org.ua> (accessed 11 May 2025).
17. UNHCR Ukraine (n.d.) *Analiz evakuatsii ditey z invalidnistiu u zviazku z boiovymy diiamy* [Analysis of evacuation of children with disabilities due to hostilities]. Available at: <https://www.unhcr.org/ua> (accessed 11 May 2025).
18. Ofis Ombudsmana Ukrainy (n.d.) *Publikatsii pro porushennia prav ditey z invalidnistiu pid chas viiny* [Publications on violations of the rights of children with disabilities during the war]. Available at: <https://ombudsman.gov.ua> (accessed 11 May 2025).
19. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy (n.d.) *Informatsiino-analitychni materialy shchodo zakhystu osib z invalidnistiu* [Information and analytical materials on protection of persons with disabilities]. Available at: <https://msp.gov.ua> (accessed 11 May 2025).
20. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2024) *Informatsiia pro vykorystannia subventsii na inkluzyvnu osvitu* [Information on the use of subvention for inclusive education] (accessed 20 July 2025).
21. Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy (2024) *Dani pro diialnist IRTs* [Data on the activity of IRCs]. Available at: <https://nssu.gov.ua/> (accessed 11 May 2025).

Стаття надійшла: 22.09.2025
Стаття прийнята: 17.10.2025
Стаття опублікована: 06.11.2025